

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Ústav pedagogiky a sociálních studií

Bakalářská práce

Monika Machů

Rozvoj nonverbální komunikace dětí předškolního věku

Olomouc 2012

vedoucí práce: PhDr. PaedDr. Václav Klapal, PhD.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala
samostatně, a že jsem použila jen uvedených pramenů a literatury.

V Olomouci dne 5. 4. 2012

Monika Machů

Děkuji panu PhDr. PaedDr. Václavu Klapalovi, PhD. za jeho podněty a rady, které mi jako vedoucí mé bakalářské práce poskytoval při jejím zpracování.

Děkuji rodičům a děvčatům za umožnění praktické části této práce.

ANOTACE

Jméno a příjmení:	Monika Machů
Katedra:	Ústav pedagogiky a sociálních studií
Vedoucí práce:	PhDr., PaedDr. Václav Klapal, PhD.
Rok obhajoby:	2012

Název práce:	Rozvoj nonverbální komunikace dětí předškolního věku
Název v angličtině:	Progress of nonverbal communication of preschoolage children
Anotace práce:	<p>Teoretický cíl je zaměřen na charakteristiku dítěte předškolního věku z hlediska pedagogického, psychologického a sociálního, jeho vývoj a rozvoj v těchto oblastech. Seznamuje čtenáře s prostředky nonverbální komunikace a používání mimoslovních prostředků dítěte ve věku od tří do šesti let.</p> <p>V praktické části se zkoumají, jaké prostředky, prvky nonverbální komunikace používají děvčata předškolního věku (3-6 let) při hře s panenkami, konkrétně při jejich uspávání. Ke zkoumání je použita metoda standardizovaného pozorování se záznamem na DVD.</p>
Klíčová slova:	Dítě předškolního věku, psychologie, pedagogika, sociologie, nonverbální komunikace, nonverbální komunikace dítěte předškolního věku
Anotace v angličtině:	<p>The theoretic aim is focused on characteristic preschoolage child from the point of view of psychology, pedagogy, sociology and its developement and progress. It acquaints readers with nonverbal communication and using nonverbal communication by child from three to six age.</p> <p>Practical part researches which mediums and components of nonverbal communication are used by preschoolage girls during a play with dolls specifically during making them asleep.</p>
Klíčová slova v angličtině:	Preschoolage child, psychology, pedagogy, sociology, nonverbal communication, nonverbal communication of preschoolage child
Přílohy vázané v práci:	Tabulka, vlastní fotografie, vzor souhlasu, souhlasy rodičů
Rozsah práce:	37
Jazyk práce:	Český

OBSAH

ÚVOD	- 8 -
1 PSYCHOLOGICKÁ CHARAKTERISTIKA DĚTÍ PŘEDŠKOLNÍHO VĚKU	- 10 -
1.1 Úvod	- 10 -
1.2 Vývoj poznávacích procesů	- 10 -
1.2.1 Smyslové vnímání	- 10 -
1.2.2 Pozornost a paměť.....	- 10 -
1.2.3 Myšlení.....	- 11 -
1.3 Vývoj schopností a dovedností	- 11 -
2 PEDAGOGICKÁ CHARAKTERISTIKA DĚTÍ PŘEDŠKOLNÍHO VĚKU	- 12 -
2.1 Úvod	- 12 -
2.1.1 Předškolní období	- 12 -
2.2 Složky výchovy	- 12 -
2.2.1 Tělesná složka výchovy	- 12 -
2.2.2 Pracovní složka výchovy.....	- 12 -
2.2.3 Rozumová složka výchovy.....	- 13 -
2.2.4 Mravní složka výchovy	- 13 -
2.2.5 Estetická složka výchovy	- 13 -
2.3 Výchovné potíže v kontextu nonverbální komunikace	- 14 -
2.3.1 Okusování nehtů	- 14 -
2.3.2 Cumlání palce.....	- 14 -
2.3.3 Neschopnost hrát si	- 14 -
2.3.4 Žárlivost.....	- 14 -
2.3.5 Spory, agresivita.....	- 15 -
2.3.6 Hyperaktivita a její projevy	- 15 -
3 PŘEDŠKOLNÍ VĚK ZE SOCIÁLNÍHO HLEDISKA	- 16 -
3.1 Úvod	- 16 -
3.2 Socializace	- 16 -
3.2.1 Vývoj sociální reaktivity	- 16 -

3.2.2	Vývoj sociálních kontrol a hodnotových orientací	- 16 -
3.2.3	Osvojení sociálních rolí	- 16 -
3.3	Sociální vztahy	- 17 -
3.4	Emoční vývoj a city jedince.....	- 18 -
3.4.1	Projevy citů	- 18 -
3.4.2	Obsah citů	- 18 -
3.4.3	Způsoby projevování citů	- 19 -
4	NONVERBÁLNÍ KOMUNIKACE	- 20 -
4.1	Úvod.....	- 20 -
4.2	Řeč těla.....	- 20 -
4.2.1	Mimika	- 20 -
4.2.2	Řeč očí, pohledy	- 21 -
4.2.3	Gesta	- 21 -
4.2.4	Posturologie	- 22 -
4.2.5	Kinezika	- 22 -
4.2.6	Haptika	- 23 -
4.2.7	Proxemika	- 23 -
4.2.8	Ostatní prostředky komunikace	- 24 -
5	NONVERBÁLNÍ KOMUNIKACE DĚTÍ	- 25 -
5.1	Úvod.....	- 25 -
5.2	Jak s dětmi komunikovat.....	- 25 -
5.2.1	Záměrnost	- 25 -
5.2.2	Vizuální signály	- 25 -
5.2.3	Vrozená komunikace	- 25 -
5.2.4	Naučená komunikace	- 26 -
5.2.5	Pozornost dospělých	- 26 -
5.2.6	Schopnost reakce	- 26 -
5.2.7	Opora	- 26 -
5.3	Děti a užívání mimoslovních prostředků	- 27 -
5.3.1	Pohled	- 27 -
5.3.2	Výraz obličeje	- 27 -
5.3.3	Nápodoba, opičení	- 27 -
5.3.4	Dotyk	- 28 -
5.3.5	Gesta	- 28 -
5.3.6	Postoj	- 29 -
5.3.7	Osobní prostor dítěte	- 29 -

5.4	Řeč mimiky a gest	- 30 -
6	PRAKTICKÁ ČÁST	- 31 -
6.1	Stanovení problému.....	- 31 -
6.2	Výběr prvků do zkoumaného vzorku	- 31 -
6.3	Hypotéza	- 31 -
6.4	Ověřování hypotézy	- 32 -
6.5	Vyvození závěrů.....	- 35 -
	ZÁVĚR	- 36 -
	SEZNAM LITERATURY	- 37 -

ÚVOD

Téma bakalářské práce „Rozvoj nonverbální komunikace dětí předškolního věku“ spadá do oblasti psychologie, pedagogiky, ale i sociologie. Jelikož jsem zaměstnaná jako učitelka v mateřské škole a pracuji s dětmi od tří do šesti let, je mi toto téma blízké. S mimoslovním vyjadřováním se setkávám každý den, a to nejen v práci, ale i doma se svými dvěma syny v tomto věku. Pokud chci dobře dětem porozumět, měla bych nonverbální komunikaci dobře zvládat a chápat. Člověk by si nejen měl prostudovat příslušnou literaturu, ale k porozumění mimoslovního vyjadřování je také potřeba cit, empatie.

Cílem teoretické části práce je popsat předškolní věk z hlediska psychologie, pedagogiky a sociologie. Shromáždit informace o nonverbální komunikaci a vyhledat poznatky o nonverbální komunikaci dětí předškolního věku.

První kapitola se bude věnovat psychologické charakteristice dětí předškolního věku, jak se vyvíjí jejich dovednosti, smyslové vnímání, myšlení, pozornost a paměť.

Druhá kapitola bude charakterizovat předškolní věk z pedagogického hlediska. Zde se zaměřím na to, jaké role ve výchově hrají složky výchovy a jaké mohou nastat výchovné potíže v kontextu s tématem práce, tj. s nonverbální komunikací.

Ve třetí kapitole postihnu předškolní věk ze sociálního hlediska. Jak probíhá socializace, jaké navazuje sociální styky a jaký je citový vývoj dítěte a jeho emoční prožívání.

Tyto tři kapitoly by nám měly poskytnout celistvý pohled na dítě předškolního věku, jeho vývoj a rozvoj.

Čtvrtá kapitola je věnovaná prostředkům nonverbální komunikace a pojetí nonverbální komunikace různými autory.

V páté kapitole se pokusím přiblížit nonverbální komunikaci dětí předškolního věku.

Cílem praktické části je zjistit, jestli hrou předškolní děti rozvíjejí svou nonverbální komunikaci. Prokázat rozvoj nonverbální komunikace u děvčat předškolního věku při uspávání panenek. Hypotéza, která bude ověřována, je, že starší děvčata používají při uspávání panenek více mimoslovních prostředků, prvků než děvčata mladší. Staršími děvčaty míním děvčata od 5 do 6 let a mladší jsou ve věku 4 let. Hypotéza bude testována metodou standardizovaného pozorování a na DVD se bude zaznamenávat výskyt předem určených mimoslovních prostředků.

V rámci pozorování děvčat při uspávání panenek mohou nastat určité potíže. Musím počítat s tím, že děvčata nebudou chtít spolupracovat, budou se při natáčení stydět nebo naopak se budou přehnaně předvádět. Praktická část bude, po předchozím souhlasu rodičů a ředitelky, realizována v Mateřské škole Vidnava.

1 PSYCHOLOGICKÁ CHARAKTERISTIKA DĚTÍ PŘEDŠKOLNÍHO VĚKU

1.1 Úvod

Kapitola charakterizuje předškolní věk z hlediska vývojové psychologie, která zahrnuje vývoj poznávacích procesů, základních schopností a dovedností.

Jako počátek předškolního věku uvádí Klindová, Rybárová (1974, s. 54) začátky utváření osobnosti dítěte, plný rozvoj sebeuvědomění. Toto období trvá od dovršení třetího roku do ukončení šesti let, tedy nástupem do školy. Teyschl (1973, s. 160) periodizuje předškolní věk jako čtvrtý až šestý rok života. Naproti tomu v novějším pojetí vývojové psychologie Langmeier a Krejčířová (1998, s. 84-85) chápou v širším smyslu předškolní věk jako období od narození po vstup do školy a v užším pojetí je to „věk mateřské školy“.

1.2 Vývoj poznávacích procesů

Mezi poznávací procesy řadíme smyslové vnímání, pozornost a paměť a myšlení. Rozvoj těchto poznávacích procesů probíhá v předškolním období intenzivně. Díky tomu dítě lépe poznává okolní svět a tato objektivní skutečnost se také odráží v jeho psychice. Poznávací procesy se vyvíjí v souvislosti s vyspělostí nervové soustavy dítěte. (Klindová, Rybárová, 1974, s. 56-57)

1.2.1 Smyslové vnímání

Na počátku předškolního období je ve zrakovém vnímání nepřesnost, dítě nepozná více jak čtyři barvy. Dokonalejší barevné vidění má dítě pětileté, šestileté. Sluchové vnímání souvisí s vývojem řeči. Jestliže má dítě dobře vyvinutý sluch, vnímá řeč dospělých přesněji a tím jí i dokonaleji napodobí. Dítě v tomto věku také vnímá jinak prostor. Vše se mu zdá větší a širší než dospělému, prostor přeceňuje. (Klindová, Rybárová, 1974, s. 57) „*Dokáže vnímat z celků stále více a více detailů.*“ (Teyschl, 1973, s. 160)

1.2.2 Pozornost a paměť

Úmyslná pozornost je v tomto období nestálá a zaměřená spíše na to, o co se dítě zajímá. K rozvoji úmyslné pozornosti pomáhají hry s pravidly jednoduché pracovní úkony. V tomto věku převládá paměť názorná (Teyschl, 1973, s. 160-161) a její rozsah se rozvíjí. Dítě si toho dovede více zapamatovat a vybavit. I trvalost paměti je vyšší než v předešlém období. (Klindová, Rybárová, 1974, s. 60)

1.2.3 Myšlení

Myšlení je v tomto věku situační, „*těsně spojené s činností, kterou dítě právě koná*“. Myšlení není plánem budoucího jednání nebo ohlídáním se do minulosti jako u dospělého. Začíná se však rozvíjet také myšlení příčinné, kdy dítě chápe vztahy mezi věcmi podle vnějších znaků. (Teyschl, 1973, s. 161)

1.3 Vývoj schopností a dovedností

Mezi základní schopnosti a dovednosti, které se v předškolním období vyvíjí, řadíme vývoj hrubé a jemné motoriky, rozvoj řeči.

Pohyby dítěte jsou zdokonalené a elegantnější, pohybová koordinace zlepšená a je zde patrná větší hbitost. Zručnost dítěte se projevuje v jeho vyvíjející se soběstačnosti a v kresbě. V kresbě dítě uplatní své rozumové pochopení okolního světa. (Langmeier, Krejčířová, 1998, s. 85)

Řeč se zdokonaluje a s tím souvisí i růst poznatků dítěte o sobě samém i o okolním světě. Dítě také užívá řeči k regulaci svého chování. (Langmeier, Krejčířová, 1998, s. 86) Od tří zhruba do pěti let řídí dítě své chování podle slovní instrukce tak, že si ji opakuje nahlas a poté nastupuje tzv. vnitřní řeč, bez vyjadřování nahlas. (A. R.Lurji, in Langmeier, Krejčířová, 1998, s. 86)

Období předškolního věku můžeme v souvislosti s vývojem poznávacích procesů, schopností a dovedností rozdělit na mladší a starší věk. To, co se na počátku předškolního období vyvíjí, rozvíjí, je ve starším věku na vyšší úrovni.

2 PEDAGOGICKÁ CHARAKTERISTIKA DĚTÍ PŘEDŠKOLNÍHO VĚKU

2.1 Úvod

V kapitole se zaměřím na předškolní věk z hlediska pedagogiky, tj. výchovy a vzdělávání. Jaké funkce zde zastávají složky výchovy a jaké výchovné potíže nonverbálního charakteru mohou u dítěte nastat.

2.1.1 Předškolní období

Toto období je nejintenzivnější, co se týká růstu a vývoje dítěte. Může být chápáno jako období od narození do začátku povinné školní docházky, ale v posledních letech je spíše chápáno jako období, kdy dítě dochází do mateřské školy. (Opravilová, 2002, s. 13)

2.2 Složky výchovy

2.2.1 Tělesná složka výchovy

Podle Bělinové tělesná výchova tvoří základní složku výchovy a ostatní na ni navazují. Má za úkol zajišťovat optimální tělesný vývoj dítěte, upevňovat jejich zdraví, zvyšovat odolnost organismu, učit základní hygienické návyky a také rozvíjet hrubou a jemnou motoriku. Optimálním tělesným vývojem dítěte se rozumí jeho fyziologicky normální růst, úměrný věku a individuálním zvláštnostem. V tomto období se rozvíjí funkční vlastnosti organismu. Patří k nim zvyšování síly, rychlosti, obratnosti, vytrvalosti i celková přizpůsobivost organismu na prostředí. Rozvíjením těchto funkčních vlastností se však neobejde bez rozvíjení hrubé a jemné motoriky, se kterou jsou spojeny pohyby. Rozvojem pohybů se buduje kostra, svalstvo a rozvíjí se vnitřní orgány a nervová soustava.

Nejenom že se organismus stává odolnějším proti nemocem a zdraví dítěte je pevnější, ale pohyby mají význam pro celkový rozvoj osobnosti a společenské uplatnění dítěte. Tělesná výchova tvoří základ a předpoklad pro výchovu pracovní.

2.2.2 Pracovní složka výchovy

Pracovní výchova slouží k probuzení zájmu dítěte o pracovní činnost, k rozvoji jeho pracovní schopnosti a návyků s ohledem na jeho psychické a fyzické možnosti a potřeby. Dítě se zároveň seznamuje s různými materiály, pracovními nástroji a postupy práce.

2.2.3 Rozumová složka výchovy

Rozumová výchova a vzdělání je proces, který začíná od narození a je dobré začít s touto výchovou spontánně, než dítě nastoupí povinnou školní docházku. Právě tolik toho, co si dítě osvojí do předškolního věku, si neosvojí po zbytek života. Už J.A.Komenský zdůrazňoval důležitost rozumové výchovy od nejtělejšího věku dítěte. Ta důležitost je dána vědomím a jeho úlohou, protože ovlivňuje veškerou činnost, hru dítěte, obohacují jeho citový život, rozvíjí řeč a poznávací schopnosti. Úkolem rozumové výchovy v předškolním věku je rozšiřování poznatků dítěte o společnosti, přírodě, věcech a jevech a rozvíjení jejich intelektuální potřeb a zájmů. Rozumová výchova je jedna ze složek výchovy všestranně rozvinuté osobnosti a pomáhá dítěti osvojit si vše, co je důležité.

2.2.4 Mravní složka výchovy

Mravní výchova je výchovné působení na dětskou osobnost s ohledem na její morální vývoj. Mravní vývoj dítěte je proces, kdy si dotyčný osvojuje společenské morální hodnoty, rozlišuje, co je dobré a co zlé. Vliv na mravní vývoj má i sociální prostředí a zkušenost dítěte. U mravní výchovy bychom měli mít na zřeteli individuálnost, potřeby dítěte a jeho vývojové možnosti.

Důležitou roli zde také hraje důvěra, náklonnost a sympatie, která je potřebná k tomu, abychom mohli po dítěti požadovat nějaký výkon, či naučení se nové formě chování, schopnost určitých dovedností, pojmů, hodnot i sociálních vztahů. Právě u dítěte předškolního věku, tj. u toho, který navštěvuje mateřskou školu, je mravní výchova důležitá. Dostává se do kolektivu, který řídí učitelka a kde jsou vymezena pravidla. Ale právě se vstupem narazíme i na konflikty mezi dětmi, ať už to jsou pře o hračky nebo úlohu ve hře. Proto se zde právě setkává s největším mravním působením na jeho osobnost.

2.2.5 Estetická složka výchovy

Estetická výchova neboli také umělecká působí záměrně na jedincovy smysly, city, rozum, řeč a vůli. Má také vliv na formování kulturních návyků a zájmů, které tvoří předpoklad pro rozvoj kulturního života celé společnosti. Jedinec by měl být poté schopen krásu v životě a v umění vnímat, prožívat i vytvářet. Úkolem estetické výchovy je všestranně kultivovat dětskou osobnost esteticko-výchovnými prostředky např. uměním; rozvíjet estetickou vnímavost a tvořivé schopnosti dětí a také umožnit dětem prožít nějaký estetický zážitek prostřednictvím divadelních představení, koncertů, atd. (Bělinová, 1980, s. 179-251)

2.3 Výchovné potíže v kontextu nonverbální komunikace

Podle Teyschla a Bruneckého mohou ve výchově nastat určité potíže. Některé z nich můžeme podle projevů a příčin zařadit k nonverbální komunikaci. Patří k nim okusování nehtů, cumlání palce a dloubání se v nose. Buď dítě někoho napodobuje anebo je to projev momentálního duševního stavu dítěte.

2.3.1 Okusování nehtů

Okusování nehtů je projevem nervozity, napětí či nepříjemné situace a příčinu hledáme v neuspokojivém, napjatém psychickém prostředí doma či ve škole. Není dobré dítě trestat, stále ho upozorňovat, ale spíše posílit jeho sebedůvěru a zbavit ho pocitu strachu.

2.3.2 Cumlání palce

Na druhou stranu cumlání palce je projevem duševního uvolnění nebo ospalosti či nudy.

2.3.3 Neschopnost hrát si

Jiným problémem může být to, že si dítě nedovede hrát. Chyba je na straně rodičů. V předškolním věku je žádoucí, aby si dítě hrálo s ostatními. Není-li tomu tak, může za to omezování ve výchově ze strany rodičů. Rodiče jsou příliš úzkostliví a bojí se o své dítě. Zde hrozí nebezpečí, že se v dítěti vypěstuje nezdravý egocentrismus, který bude bránit v sociální interakci ve škole. Dítě bychom neměli zahrnovat spoustou hraček, neboť to může vést k tomu, že si nebude hrát s žádnou. Také bychom dítěti neměli dávat hračky, které neodpovídají jeho věku. A samozřejmě platí, abychom dítěti věnovali přiměřenou pozornost.

2.3.4 Žárlivost

Dalším nežádoucím projevem ve výchově je žárlivost, nejčastěji na nově příchozího člena do rodiny, tj. mladšího sourozence. Tehdy vzniká tento pocit, neboť se dítě musí dělit s nově příchozím členem o rodičovskou péči. Její projevy se snadno dají vyčíst z tváře dítěte, poněvadž se dítě tváří nepřátelsky, až agresivně. Také se u něj mohou objevit neurotické projevy ve snaze vydobýt si ztracenou pozici. Zůstaneme-li v prostředí mateřské školy, mohou děti žárlit na své spolužáky např. kvůli oblíbenosti v kolektivu či na jeho zručnost, tělesnou zdatnost.

2.3.5 Spory, agresivita

I u dětí předškolního věku se objevují spory, agresivita a násilí. Většinou se jedná o hračky a jejich sdílení. Takové spory někdy končí např. kousnutím, nějakým úderem. Na tyto spory bychom neměli nahlížet jako na velice závažné. Vážnější je totiž, když se někomu ubližuje bezdůvodně. Příčiny mohou být různé, od neovládnutí se až po hlubší pokřivení povahy, jehož pravděpodobným viníkem je situace v rodině či rodiče samotní.

„Při hodnocení agresivního chování předškolních dětí je třeba vzít v úvahu zejména motivaci k takovému jednání, schopnost dítěte pochopit negativní důsledky, schopnost dítěte chování ovládat a volit přijatelnější způsoby prosazování svých potřeb. V předškolním věku se tyto kompetence teprve rozvíjejí.“ (Vágnerová, 2000, s. 124)

2.3.6 Hyperaktivita a její projevy

Někdy se u dítěte setkáváme s hyperaktivitou. Dítě je neklidné, těkavé, neposedí, je neustále v pohybu, nedovede se soustředit, tropí hluk, skáče do rozhovorů, dělá šaškoviny. Pokud dítě udržíme v nuceném klidu, může si kousat nehty, kroutit částmi oděvu nebo si škubat obočí. Všechny tyto projevy jsou výrazem duševního neklidu, u některého dítěte labilnější nervovou soustavou. Odhalení příčiny hyperaktivity není snadné, u jeho výchovy se musíme řídit obecnými zásadami, jako je např. pevný řád, organizované aktivity, důslednost. (Teyschl, Brunecký, 1973, s. 176-202)

Jak uvádí ve svých skriptech Opravilová: *„Dnešní dítě si žádá, aby s ním dospělí trávili dostatek času, hráli si s ním a společným životem mu dávali vzor do jeho budoucího života. S dítětem má být zacházeno trpělivě a vlídně, má mu být dopřán dostatek stimulace a porozumění.“* (Opravilová, 2002, s. 23)

3 PŘEDŠKOLNÍ VĚK ZE SOCIÁLNÍHO HLEDISKA

3.1 Úvod

V kapitole bych chtěla popsat, jak se dítě socializuje. Proces socializace znamená postupné začleňování jedince do společnosti. V souvislosti se socializací popíši sociální styky a vztahy dítěte v předškolním věku. Pro dítě je v tomto věku také důležité navazovat sociální vztahy. V tomto období je také důležitý emoční vývoj jedince, který je právě úzce spjat s procesem socializace.

3.2 Socializace

Primární socializaci zajišťuje rodina, ta uvádí své dítě do společnosti lidí. Socializační proces v sobě zahrnuje tři vývojové aspekty. Jsou jimi vývoj sociální reaktivity, sociálních kontrol a hodnotových orientací a osvojení sociálních rolí. (Langmeier, Krejčířová, 1998, s. 90)

3.2.1 Vývoj sociální reaktivity

Vývoj bohatě členěných emočních vztahů k lidem v bližším i vzdálenějším společenském okolí. Sociální reaktivita se projevuje v chování a komunikaci s rodiči, v navazování kontaktu s lidmi širšího společenského prostředí.

3.2.2 Vývoj sociálních kontrol a hodnotových orientací

Vývoj norem, které si dítě vytváří na základě příkazů a zákazů dospělých a které poté přijímá za své. Osvojuje si je na úrovni poznávacích procesů, které podle reakcí dospělého mají význam, dítě je k dodržování norem motivováno odměnami a tresty. Po ztotožnění se s normami je dítě schopno pociťovat vinu za nežádoucí chování a tím se rozvíjí jeho svědomí a začínají se projevovat altruistické chování a empatie. Normy usnadňují orientaci v sociálním prostředí a rozvíjejí vlastní identitu.

3.2.3 Osvojení sociálních rolí

Osvojení vzorců chování a postojů, které jsou od dítěte očekávány ostatními v závislosti na jeho věk, pohlaví, školu. Jedná se o celistvé, související chování a činnosti. V rodině vnímá dítě postavení jejich člena i jeho významové odlišení. Uplatnění role otce a matky má velký význam i ve výchově k rodičovství a je pro dítě vzorem, ovlivňujícím jeho chování v jeho budoucí rodině. Rodiče v tomto období představují pro dítě emocionálně významnou autoritu, dalo by se říci ideál.

Identifikace se subjektivně významnou osobou zvyšuje jeho pocit jistoty a bezpečí. Vázanost na rodinu se uvolňuje příchodem sekundární socializace tj. nástupem do mateřské školy a kontaktem s vrstevníky. Dítě si kamarády vybírá podle shody vnějších znaků. V dětské skupině se rozvíjí schopnost sebeprosazení, soutěžení i spolupráce (Langmeier, Krejčířová, 1998, s. 90).

3.3 Sociální vztahy

Mertin a Gillernová uvádějí důležitost věnování pozornosti významným sociálním vztahům. Stále nejvýznamnější zůstávají vztahy v rodině. Rodina dítěti poskytuje pocit jistoty, bezpečí, dítě zde má zázemí a také si v rodině formuje pohlavní identitu. V předškolním věku se dítě začíná zajímat nejen o své pohlaví, ale i o to opačné a uvědomují si odlišnosti obou pohlaví. S tímto zájmem je spojena i spousta her v mateřské škole a také to, jak se k sobě chovají rodiče. Jak spolu komunikují, jestli jsou k sobě něžní nebo se hádají a jak se usmířují. Zajímají se také o jejich nahá těla. Autoři uvádějí: *„Právě předškolní věk je dobou, kdy dítě potřebuje vidět každodenní interakci obou pohlaví, rodičů, kteří jsou pro ně akceptovatelní, aby bylo schopno přijmout rodiče vlastního pohlaví jako svůj identifikační vzor a rodiče opačného pohlaví jako určitý model pro pozdější volbu svého životního partnera. Zdá se, že právě předškolní věk je významný pro pocit spokojenosti v partnerských vztazích v dospělosti. Klíčem k přirozenému a relativně vyváženému vývoji je přítomnost obou rodičů, obou pohlavních vzorů v normální každodenní rodinné interakci.“* (Mertin, Gillernová, 2010, s. 20-21)

V rámci rodiny se vytváří celoživotní pouto mezi sourozenci a také s prarodiči. Významným činitelem vazby mezi sourozenci je to, zda se jedná o bratra či sestru, mladší nebo starší. Podle toho si zafixují určitý způsob chování. Může se jednat o péči mladšího sourozence, ale také se učí empatii, poznávat a odhadovat chování sourozence opačného pohlaví, což může být výhodou pro pozdější partnerské vztahy. Prarodiče jsou pro předškolní dítě jakousi alternativou rodičů. Prarodiče mají na dítě více času, jsou tolerantnější, dovedou déle s dítětem probírat určité téma, odpovídat mu trpělivě na otázky. Také dítěti předávají své zážitky a postoje. (Mertin, Gillernová, 2010, s. 20-21)

Sociální vztahy jsou součástí mezilidských postojů, které mohou být přátelské či nepřátelské, dominantní či submisivní. Stejně takové jsou i postoje rodičů či rodičovský výchovný styl vůči dětem (Doherty-Sneddon, 2005, s. 26). Tyto postoje se projevují i v mimoslovních signálech viz příloha 1.

3.4 Emoční vývoj a city jedince

Emoční neboli citový vývoj dítěte předškolního věku je součástí již zmiňované socializace. Je to důležitý prvek k výchově zdravého člověka, jedna z podmínek úspěšné socializace a vytvoření společenských vztahů (Mertin, Gillernová, 2010, s. 126).

Autorky Klindová, Rybárová uvádějí charakteristické zvláštnosti v citech dítěte předškolního věku. City v životě dítěte mají zvláštní význam a funkci, neboť se uplatňují při jejich veškeré činnosti a v chování. Citové reakce patří k nejčastějším reakcím psychickým, proto je nutné, aby v psychice dítěte převažovaly city pozitivní nad negativními. Negativní city narušují dětskou osobnost a nepříznivě ovlivňují jeho charakter. (Klindová, Rybárová, 1981, s. 68)

3.4.1 Projevy citů

Projevy citů lze zařadit do prostředků nonverbální komunikace a lze je spatřit v mimice, v pohledu, v gestech i v haptice. Projevují se city kladné jako radost, spokojenost, veselost, láska, ale také city záporné, mezi které můžeme zařadit smutek, žal, zlost, strach, nespokojenost. Pokud se naučíme rozumět těmto nonverbálním projevům citů dítěte, porozumíme jemu samotnému. (Klindová, Rybárová, 1981, s. 68)

3.4.2 Obsah citů

City se v tomto období stávají obsažnějšími a diferencovanějšími. Na jejich rozvoj má vliv rozumový vývoj i výchova dítěte. U dítěte se projevují nové city jako plachost, nespokojenost. A právě na začátku předškolního věku lze zaznamenat změnu, kdy se dítě v neznámém prostředí, mezi neznámými lidmi chová plaše, ostýchá se a brání se bližšímu kontaktu. Je to však krátké období, po kterém se opět dítě chová přiměřeně. (Klindová, Rybárová, 1981, s. 68)

3.4.3 Způsoby projevování citů

Další zvláštností jsou způsoby projevování citů. Mezi mladším a starším dítětem předškolního věku je velký rozdíl. U mladších dětí city probíhají prudce a intenzivně, dítě svým projevům neklade zábrany.

Má-li radost, směje se, má-li zlost, křičí, dupe. U staršího dítěte je průběh citů organizovanější, méně živelný a dítě je schopno své citové projevy ovládat. Je to kvůli jeho sílící vůli a vzrůstající kritičnosti k vlastním citovým projevům. (Klindová, Rybárová, 1981, s. 71)

U dítěte city afektní povahy nástupem do kolektivu ustupují. Nonverbální prostředky komunikace jako hlazení, objetí, které děti znají z rodiny, je nahrazeno věcnou komunikací. Děti už nevyjadřují city, afekty přímo, mimoslovně, ale používají slova. (Jeřábková, 1993, s. 152)

Na závěr bych citovala: *„Dítě potřebuje vždy a v každém prostředí jistotu, že je v jeho blízkosti někdo, kdo mu může nejen pomoci a poradit, nýbrž i projevit něžnost a náklonnost milým slovem, přitulením, pohlazením. Nedostatek citových vztahů mezi dítětem a dospělým ochuzuje psychiku dítěte.“* (Klindová, Rybárová, 1981, s. 70)

4 NONVERBÁLNÍ KOMUNIKACE

4.1 Úvod

Kapitola bude věnována mimoslovním prostředkům vyjadřování neboli řeči těla. Jakými způsoby, prostředky komunikujeme nonverbálně, co vyjadřují a jak jim porozumět. „*Od chvíle, kdy se lidé postavili na zadní a kdy se jim přední končetiny proměnily v jemné ruce, začali se spolu čile domlouvat nejrůznějšími gesty.*“ (Morris, 1999, s. 5)

Německý autor E.Thiel (1993, s. 8) uvádí, že 55% informací z rozhovoru získáme z komunikace tělem. To, co přichází přes verbální kanál, jsou jen holá fakta, kdežto nonverbální kanál nám přenáší „obraz duše“.

Dalším faktem je, že 93% komunikace probíhá nonverbálně a vnímání vnějšího světa se děje pomocí našich smyslů. Měli bychom se teda zajímat a seznámit se s řečí těla. (Bělohávková, 2001, s. 63)

4.2 Řeč těla

Řeč těla, nonverbální komunikací, se zabývá spousta autorů. V těchto podkapitolách bych nastínila různé prostředky řeči těla v porovnání různých autorů.

Profesor Univerzity v Opole J.Podgórecki (1999, s. 142-143) chápe termín nonverbální komunikace jako výzkumný proud, který se zabývá dorozumíváním mimojazykovými prostředky. Rozděluje nonverbální komunikaci na individuální a interakční sdělení. Individuální sdělení jsou taková, kdy nemají svého příjemce, jedinec je sám. Patří sem mimika a vokalizace, tj. tón a intenzita hlasu, rychlost řeči ap. Interakční sdělení se vyskytují v případě interpersonálního vztahu, tj. vztahu dvou a více osob. Řadí se sem zrakový kontakt, vzdálenost interakce, interpersonální prostor, teritorialita a „facingová“ formace, jinak také „tváří v tvář“.

4.2.1 Mimika

Mimika je chápána jako výraz tváře, kterým vyjadřujeme hlavně emoce a to sedm primárních emocí, kterými jsou štěstí, překvapení, strach, obavy, radost, klid, spokojenost, zájem. Do prostředků mimiky zahrnujeme všechny části tváře- oči, obočí, ústa, nos, líce, čelo, brada. (Šafrová, 1994, s. 58)

K těmto sedmi druhům emocí dospěli psychologové P.Ekman a W.Fiesen při zjišťování, kolik druhů emocí člověk může rozlišit v obličejích jiných lidí. Některé pocity mají podvojnou podobu. (Mareš, Křivohlavý, 1995, s. 109)

Řečí částí obličejů a porozumění jim se podrobněji zabývají autoři jako R.Davies, M.Hartley, D.Morris a A.Pease.

Výraz tváře ovládají mimické svaly, které mají schopnost vyjadřovat i ta nejjemnější vnitřní prožitky, ovlivnit vyjadřování při kontaktu s druhými a porozumět druhým. (Tegze, 2003, s. 305)

Výraz tváře je to většinou první, čeho si na vás druzí lidé všimnou. Podle jednotlivých výrazů tváře posuzují lidé vaše osobnostní vlastnosti. Aniž bychom si to uvědomili, mohli bychom působit ustaraně, povýšeně či nabručeně. (Hartley, 2004, s. 18)

4.2.2 Řeč očí, pohledy

Oči jsou oknem do duše. Za nejdůležitější rys očí můžeme považovat jejich lesk nebo zář, který je vytvářen působením světla a slz na povrchu očí. Toto působení dodává očím život a jiskru. (Davies, 1996, s. 107)

Zrakem se uskutečňuje větší část kontaktu s okolím a pomáhá nám svět poznávat a orientovat se v něm. (Tegze, 2003, s. 320)

„Signály vysílané očima jsou při všech setkáních základem veškeré komunikace. Zornice oka totiž vysílají signály, které nemůžeme vědomě kontrolovat a na které podvědomě reagujeme. Pokud spatříme něco, co nám připadá zajímavé, zornice se rozšíří a zvětší, na druhé straně pokud v nás něco vzbudí pocity jako zlost nebo nepřátelství, naše zornice se zúží a zmenší.“ (Hartley, 2004, s. 30)

Mareš, Křivohlavý (1995, s. 107-108) řadí mezi další hlediska vedoucí k porozumění řeči očí, pohled směr zorné osy, neboli zaměření pohledu na konkrétní cíl, délku pohledu, jejich četnost, celkový objem, sled. Dále uvádí úhel pootevření víček, tvary obočí, vrásky kolem očí a frekvenci mrkacích pohybů.

4.2.3 Gesta

Gesta jsou pohyby, které doprovázejí slovní projev nebo jej zastupují. Jsou složkou verbální komunikace stejně jako zvuk, zkracují ji, doplňují její význam nebo dávají význam nový. Gesta vyjadřují ideu, znázorňují či dokreslují řečené a dávají srozumitelnější význam slovům. (Opravilová, 1994, s. 62-63)

V literatuře se setkáme s dělením gest na ilustrátory, regulátory a adaptéry.

4.2.3.1 Ilustrátory

Ilustrátory doprovázejí, ilustrují verbální sdělení. Používají se také k vyjádření velikosti, tvaru předmětu. Používání ilustrátorů vede ke zvyšování schopnosti zapamatování. Příkladem ilustrátorů je roztažení rukou do větší vzdálenosti, pokud hovoříme o něčem velkém.

4.2.3.2 Regulátory

Regulátory zaznamenávají, udržují, řídí a koordinují řeč druhého. Například pohyby rukou naznačí pokračování či zastavení řeči.

4.2.3.3 Adaptéry

Adaptéry využíváme k uspokojení osobní potřeby nebo jsou zaměřeny na člověka, se kterým mluvíme. Může jimi být poškrábání se na hlavě, kde nás něco svědí nebo sebrání smítka z oděvu druhého. Adaptéry jsou také zaměřeny na předměty, jako například bezmyšlenkovité kreslení. (DeVito, 2001, s. 156-157)

Adaptér je výrazem konfliktu či pochybnosti. Gesto se používá, když je dotyčná osoba nejistá, neví, jestli zaútočit nebo ustoupit. Adaptéry mají původ v dětství, jsou dětské. Mohou být i vrozené. (Lewis, 1989, s. 32-35)

4.2.3.4 Symboly

Lewis (1989, s. 24) řadí do skupiny gest, vedle ilustrátorů, regulátorů a adaptérů ještě symboly. Užívají se v konkrétní významové oblasti a jsou překládány do slova. Jedná se např. o vztyčený palec, který říká, že to jde skvěle nebo dvěma prsty naznačené V jako vítězství.

4.2.4 Posturologie

Posturologie se zabývá mimoslovním sdělováním fyzickými postoji a jejich změnami při sociálním kontaktu. Poloha těla, rukou, nohou, hlavy sděluje, jestli chceme v hovoru pokračovat, zda je náš psychický postoj přátelský nebo nepřátelský. Postoje jedné osoby jsou otevřené a zavřené. Postoje dvou a více osob se dělí na souhlasné a nesouhlasné. (Mareš, Křivohlavý, 1995, s. 110-111)

4.2.5 Kinezika

Zkoumá volné pohyby nonverbální komunikace, které mají komunikační obsah se zaměřením na emocionální dění. Z charakteristik pohybů vyčteme intenzitu ne kvalitu emocí. Prudké, rozsáhlé emoce svědčí o vysoké hladině emocí. Takto pohybující se člověk „hýří“ emocemi.

Naproti tomu, člověk projevující se pohybovým klidem, strnulostí je emocionálně lhostejný, apatický. V souvislosti se sociální komunikací se setkáme s pohybovým projevem odezvy tj. formou odpovědi na sdělení. Například může jít o pohyb hlavou na znamení souhlasu. (Křivohlavý, 1987, s. 53-54)

4.2.6 Haptika

Haptikou rozumíme komunikaci dotykem, neboli taktilní komunikaci. Jedná se o nejprimitivnější způsob nonverbální komunikace. (Montagu in DeVito, 2001, s. 167)

Dotyky v komunikaci mají své významy. Vyjadřují pozitivní emoce, jakými jsou podpora, citová náklonnost apod. Dotykem se také vyjadřuje hravost jako náklonnost či agresivita. Dotyky ovládají nebo usměrňují chování, postoje a pocity druhých.

Dotyky týkající se pozdravů, loučení jsou rituální. Funkčními dotyky se rozumí dotyky prováděné za účelem nějakého úkonu. (Jones, Yabrough in DeVito, 2001, s. 168)

4.2.7 Proxemika

Proxemiku řadíme do nejprostších způsobů nonverbální komunikace. Jedná se o sdělování prostřednictvím vzdálenosti mezi lidmi při styku, kdy lidé mohou stát i sedět. Proxemika rozlišuje dvě dimenze- horizontální a vertikální. Horizontální dimenze se určuje vzdáleností stop nohou dvou lidí, kteří spolu komunikují. Vertikální dimenze je vymezena převýšením v hladině očí komunikujících. Ideální je stav, kdy oči komunikujících jsou na relativně stejné úrovni. (Křivohlavý, 1987, s. 47-49)

E.T.Hall (in DeVito, 2001, s. 161-162) rozlišil čtyři vzdálenosti při komunikaci, které definují typ vztahu mezi lidmi.

4.2.7.1 Intimní vzdálenost

V intimní vzdálenosti je přítomnost druhé osoby jasná. Je to vzdálenost menší než 45 cm. Takhle spolu lidé komunikují při milování, uklidňování nebo při zápase. Někteří lidé považují intimní vzdálenost za nepřijatelnou na veřejnosti.

4.2.7.2 Osobní vzdálenost

Osobní vzdálenost určuje osobní prostor každého jedince. Má rozmezí od 45 cm do 1,2 m. Tato vzdálenost tvoří jakousi „bublinu“, kterou si jedinec snaží chránit při vniknutím někoho jiného. Dovnitř smí vstoupit např. jen ten, koho má rád. Toho může uchopit, držet.

4.2.7.3 Společenská vzdálenost

Zde se komunikuje společensky. Je to vzdálenost od 1,2 m do 3,7 m. Neřeší se osobní záležitosti, vytrácí se pohled na detaily. Čím je vzdálenost větší, tím je komunikace formálnější.

4.2.7.4 Veřejná vzdálenost

Tato vzdálenost nás chrání a v případě potřeby umožňuje obranné akce. Měří 3,7 m a více. Nerozeznáme detaily obličeje, ale vidíme vše, co se děje.

4.2.8 Ostatní prostředky komunikace

Chronemika je prostředek nonverbální komunikace, která se zabývá zacházením člověka s časem, např. jak s časem hospodaří, jak je dochvilný, kolik času věnuje jednotlivým osobám a problémům.

Komunikovat beze slov můžeme také darem, činem, pachem a úpravou zevnějšku. Beze slov s námi komunikují také různé znaky a značky.

5 NONVERBÁLNÍ KOMUNIKACE DĚTÍ

5.1 Úvod

O komunikaci dětí nalezneme v českém jazyce málo literatury. Proto se také o toto téma zajímám. Právě mimoslovní signály, řeč těla nám toho poví u dítěte více, neboť jeho slovní zásoba není rozšířená jako u dospělého jedince. V této kapitole se dozvíme něco o zásadách komunikace s dítětem, o užívání nonverbálních prostředků v pojetí vybraných autorů, jak vidí komunikaci beze slov magazín pro maminky a jaké rady nabízí.

5.2 Jak s dětmi komunikovat

Jedna z mála autorek, která se věnuje nonverbální komunikaci dětí, je vývojová psycholožka G. Doherty-Sneddon, která přednáší na univerzitě ve Skotsku.

Při komunikaci s dítětem bychom měli dodržovat určité zásady. Podle Doherty-Sneddon (2005, s. 16-19) jimi jsou záměrnost, vizuální signály, vrozená komunikace, komunikace naučená, pozornost dospělých, schopnost reakce a opora.

5.2.1 Záměrnost

Záměrnost spočívá v pozorování chování dítěte a rozlišení zda jeho nonverbální chování je úmyslné či se jedná o spontánní reflexy a porozumění těmto signálům. Pro vývoj dítěte je dobré záměrnost povzbuzovat. Je však důležité neposilovat nežádoucí signály, které dítě používá záměrně. (Doherty-Sneddon, 2005, s. 16-17)

5.2.2 Vizuální signály

Vizuální signály jsou nejnápadnějším rysem dětské komunikace. Jsou jimi pohledy, výrazy tváře a gesta rukou. Umožňují nám proniknout do emočních, fyziologických a kognitivních stavů dítěte. Bez těchto signálů je dětská komunikace chudá a také by neproběhla vzájemná interakce. (Doherty-Sneddon, 2005, s. 17-18)

5.2.3 Vrozená komunikace

Zásada vrozené komunikace v sobě nese otázku, zda osvojení nějaké komunikativní dovednosti v raném věku je záležitost vrozená nebo získaná. Tato otázka bývá předmětem diskuze v rámci psychologie. Nonverbální komunikace má vrozené základy, které jsou však do jisté míry ovlivněny získanými a naučenými zkušenostmi. (Doherty-Sneddon, 2005, s. 18)

5.2.4 Naučená komunikace

I když má dítě určitou genetickou výbavu k rozvinutí dobré komunikace, je ovlivněno zkušenostmi z dětství. Dítě se musí naučit používat nonverbální komunikaci a také porozumět signálům od druhých lidí. Komunikační dovednosti dítěte se rozvíjí díky kvalitní mezilidské interakci. (Doherty-Sneddon, 2005, s. 18)

5.2.5 Pozornost dospělých

K pochopení dětské komunikace a předpoklad citlivosti k potřebám dítěte patří pozornost dospělých a jejich vnímavost. Bez této zásady nezískáme žádnou informaci ze signálů, které dítě vysílá. (Doherty-Sneddon, 2005, s. 19)

5.2.6 Schopnost reakce

Nezbytným doplňkem vnímavosti je schopnost reakce dospělého na přání a potřeby dítěte. Bez této schopnosti nedosáhneme kvalitní komunikace a nepomůžeme dítěti rozvíjet jeho chápání komunikace. (Doherty-Sneddon, 2005, s. 19)

5.2.7 Opora

Jestliže chce být dospělý účinnou oporou, musí dítě dobře znát. Musí posoudit jeho schopnosti a znalosti. Správný úsudek si dospělý udělá, když pochopí, co mu dítě sděluje o svých znalostech verbálně i nonverbálně. Pomoc dospělého při komunikaci s dítětem vede k lepšímu vzájemnému dorozumění. (Doherty-Sneddon, 2005, s. 19-20)

5.3 Děti a užívání mimoslovních prostředků

5.3.1 Pohled

Zmínky o nonverbální komunikaci dětí publikoval ve své knize Vávra (1990). Když se zabýval sdělování pohledem, signály očí, zmínil dětský pohled neboli vzhlednutí. Bez tohoto prostředku se, při komunikaci s dospělým, dítě neobejde. Pokud se dospělý nesníží na úroveň dítěte, je nutné, aby dítě použilo tento působivý prostředek. U dítěte jsou typické velké oči, které mají podmanivou moc a říkají si o zvýšenou přízeň a náklonnost. (Vávra, 1990, s. 121)

Pohled zastává významnou funkci v emočním, sociálním a kognitivním vývoji dítěte. Při osvojování řeči je jedním z faktorů společná vizuální pozornost. Pohled také používáme při zdůraznění nějaké informace a může nám usnadnit zapamatování informací. Teprve u čtyřletého až pětiletého dítěte je zřejmé pochopení pohledu druhých. Od tohoto věku si dítě začne spojovat vyšší četnost pohledů s pocity zalíbení, se sympatií. Od šesti let je vnějším ukazatelem přemýšlení a soustředění se odvrácený pohled. (Doherty-Sneddon, 2005, s. 94, 119)

5.3.2 Výraz obličeje

Výraz obličeje nám poskytuje další znalosti o nonverbální komunikaci. Z tváře můžeme vyčíst emoce, viz příloha 2. Tvář vyjadřuje mimická gesta, odezírání ze rtů a dítě podle tváře rozeznává různé osoby. Dítě dobře rozezná lidi podle tváře zhruba od deseti let. Menší dítě můžeme snadno zmást převlekem, maskováním. Pozorování výrazů ostatních a reagování na ně je součástí sociálních vztahů a rozvíjí postoje k nim. Okolo pátého roku dítě začíná chápat vztah mezi výrazy a emocemi. Z výrazů tváře lze také poznat, zda dítě podvádí. Patří zde rozšířené zornice, nižší frekvence mrkání, pobledlá kůže a u menších dětí se setkáme s uhýbaným pohledem. Odezírání ze rtů pomáhá dešifrovat řeč. (Doherty-Sneddon, 2005, s. 154-155)

5.3.3 Nápodoba, opičení

Vávra se věnuje opičení jako lidské schopnosti, bez které bychom se nenaučili mluvit. Klade si otázku začátku opičení po druhém, napodobování výrazů či posunků. V tomto případě přihlíží k názorům švýcarského psychologa Piageta, který se nápodobou zabýval. (Piaget in Vávra, 1990, s. 224-225) Po úvahách a zdůvodněních dospěl Piaget ke třem mechanismům nápodoby.

To, co vidím, napodobuji přesnými svalovými pohyby se získanými vjemy. Mechanismus *momentální napodoby* neboli napodobování konkrétního projevu, u dítěte funguje na konci prvního roku života. Ve výjimečných případech už v osmi měsících. Ke složitějším mechanismům patří *oddálená napodoba*, kdy se dítě opičí až po uplynutí nějaké doby. S tím souvisí uchování si obrazu, vzoru v paměti a objevuje se nejdříve v roce a půl. Na konci druhého roku života dítěte se můžeme setkat s *fiktivní napodobou*. Jde o napodobování projevů mimikou či gesty a má souvislost s nějakým stavem, akcí obecně (např. dítě napodobuje usínání svěšením hlavy a zavřením očí).

5.3.4 Dotyk

Haptickému kontaktu u dětí bychom měli věnovat velkou pozornost. Má kladný vliv na psychické zrání a psychický život dítěte. (Křivohlavý, 1987, s. 51) Dítě je schopno vnímat hmatové podněty už v děloze. Prostřednictvím dotyků vnímá a zkoumá okolní svět a také se učí řadu signálů. (DeVito, 2001, s. 167)

Přiměřenost dotyku má významný vliv na mnoho aspektů vývoje dítěte v oblasti sociální, emoční, tělesné a kognitivní. K podpoře vývoje slouží dotyková terapie. Děti jsou tělesně zdravější a lépe prospívají po intelektuální stránce. V různých kulturách dotyky podléhají různým, někdy i přísným pravidlům. Porušování pravidel je dospělými tolerováno spíše u menších dětí. Dotyky v raném dětství souvisejí s vývojem vazby mezi dítětem a opatrovníkem.

Kvalita vazby má významné důsledky pro budoucí vývoj a chování dítěte. V předškolním věku se častěji dotýkají dvojice stejného pohlaví, snad proto, že si spolu více hrají. (Doherty-Sneddon, 2005, s. 162, 178-179, 180-181)

5.3.5 Gesta

Gesta souvisí s řečí. Pohyby rukou nám pomáhají při řeči k vyjadřování souvisejících informací. Dříve než se dítě naučí mluvit, vyjadřuje se pomocí gest, které se (i jejich význam) s věkem mění. V předškolním věku se gesta stávají symboličtějšími. Gesta jsou méně konkrétní, pokud je dítě vyspělejší. Dítě gesty znázorňuje své myšlenky a lze jimi měřit stupeň rozvoje myšlení. Gesta lze také využít pro urychlení vyučování a učení. (Doherty - Sneddon, 2005, s. 60-61, 81-82)

V podkapitole 4.2.3 jsou gesta rozdělena na ilustrátory, regulátory, adaptéry a symboly. U dítěte se adaptéry objevují ve stresových, konfliktních situacích. Nejčastěji se jedná o pohyb upravující vlasy. Toto gesto je zčásti vzdorné a zčásti obranné. U dospělého je toto gesto používáno při pocitu nejistoty. (Lewis, 1989, s. 32-35)

5.3.6 Postoj

U dítěte se také setkáme s vyjádřením vztahu přátelství, nepřátelství a emocionálních stavů posturologicky. (Křivohlavý, 1987, s. 53)

5.3.7 Osobní prostor dítěte

Musíme pochopit, že i dítě má a vnímá svou osobní zónu. Dítě reaguje citlivě na chování, které se vztahuje k pravidlům blízkosti. Jestliže osobní prostor dítěte nebudeme respektovat, může to dítě pochopit jako signál nadřazenosti. (Doherty-Sneddon, 2005, s. 30-31)

„V dětství se neustále mění kognitivní, sociální, emoční i tělesné schopnosti. Neverbální komunikace poskytuje cenné ukazatele všech aspektů vývoje a sama přispívá k vývoji člověka. Budeme-li věnovat pozornost dětským výrazům tváře, pohledům a gestům, dokážeme se orientovat v potřebách a touhách dítěte, podpoříme jeho učení a rozvoj a umožníme mu účinně reagovat na podněty prostředí.“ (Doherty-Sneddon, 2005, s. 183)

5.4 Řeč mimiky a gest

Jak jsem se již v úvodu této kapitoly zmínila, nonverbální komunikaci dětí není věnována taková pozornost, jak by si zasloužila. Kromě již jmenovaných autorů můžeme občas nalistovat i články v časopisech pro maminky. Jeden takový článek se věnuje řeči mimiky a gest. (Dražanová, 2005, s. 56-58) Autorka se zde zamýšlí nad tím, proč rodiče zapomínají na nonverbální komunikaci jejich dětí. Oni je učí vyjadřovat se ústně, rozvíjí jejich slovní zásobu a jazykový projev. Když ale dítě naučí vnímat jejich řeč těla, umožní mu to v budoucnu lépe nacházet porozumění u okolního světa a v dospělosti se mu komunikace beze slov může stát předpokladem úspěchu a společenského uznání. Např. kontakt očima při komunikaci, který si dítě osvojilo již v dětství, se v průběhu jeho dalšího života nemění. Naučme proto své děti používat pohled při styku s ostatními lidmi, neboť to přispívá k utváření a udržování dobrých vztahů. Na druhé straně je také dobré naučit dítě tzv. věcnému pohledu. Tento pohled je vhodný v situacích vyžadujících vážnost a znamená, že dítě při komunikaci s druhým zaměří svůj pohled na pomyslný trojúhelník na čele mluvícího- vychovatele, učitele. Nejen že mu to pomůže lépe porozumět obsahu sdělení, ale může také udělat dobrý dojem na vychovatele, učitele. Dítě bychom měli také naučit rozlišit a používat gesta otevřenosti a uzavřenosti. Říct mu, že otevřenými gesty, jako jsou např. rozpřážené ruce dlaněmi nahoru, nezkřížené ruce a nohy, celková uvolněnost, vyjadřuje svou upřímnost a sympatii ke člověku, s nímž hovoří.

Na druhé straně uzavřená gesta jako překřížené nohy a ruce, propletené prsty, tvoří bariéru k vhodné komunikaci. Je dobré dítěti vysvětlit, že někdy bude muset použít i uzavřená gesta, aby se nenechal ovlivnit osobou, se kterou komunikuje. Jak autorka uvádí: „*Umět naslouchat beze slov je velká věc a ti, kdo to dokážou, dosáhnou v životě mnohé. Naučte dítě naslouchat beze slov a přitom užívat odpovídající mimiku, správná gesta, správný pohled.*“ (Dražanová, 2005, s. 58)

6 PRAKTICKÁ ČÁST

Praktická část bakalářské práce je realizovaná v mateřské škole a je zaměřena na mimoslovní vyjadřování děvčat předškolního věku, která jsou rozdělena do dvou skupin- na starší a mladší. Starší děvčata ve věku 5-6 let a mladší děvčata ve věku 4 let. Budu se u nich snažit prokázat rozvoj v používání nonverbálních prostředků komunikace. Zjistím, zda rozdíl jednoho, dvou let hraje v rozvoji používání mimoslovních prostředků roli.

6.1 Stanovení problému

Za problém jsem stanovila otázku: „Používají starší děvčata při uspávání panenek více nonverbálních prostředků než děvčata mladší?“ Problém vyjadřuje vztah mezi závisle a nezávisle proměnnými. Závisle proměnná je používání nonverbálních prostředků a nezávisle proměnnou tvoří věk děvčat- mladší, starší.

6.2 Výběr prvků do zkoumaného vzorku

Výběr vzorků, děvčat, probíhal metodou záměrného výběru „průměrných jednotek“. Tato metoda nezaručuje poměrně věrohodné výsledky a nelze tvrdit, že vybraný vzorek je typickým reprezentantem (Chráska, 2007, s. 22), ale u děvčat předškolního věku se tento výběr zdál nejpříjemnější i s rizikem nízké věrohodnosti. Děvčata jsem vybírala podle toho, která se mi zdála, z hlediska užívání mimoslovních prostředků, nejvhodnější. V každé věkové skupině jsou zastoupena tři děvčata.

K realizaci praktické části potřebuji, v souladu se zákonem č. 101/2000 Sb. O ochraně osobních informací, souhlas rodičů, viz příloha 3 a 4.

6.3 Hypotéza

„Starší děvčata předškolního věku používají více nonverbálních prostředků komunikace než děvčata mladší.“

Hypotézu ověřím pomocí metody pedagogického výzkumu, kterým je standardizované pozorování. Jde o pozorování, které spočívá v záměrném, cílevědomém a relativně objektivním sledování zvolených jevů. K tomuto pozorování se většinou používají observační techniky. (Chráska, 2007, s. 151-152)

Standardizované pozorování bude probíhat pomocí videokamery, která zaznamená výskyt nonverbálních prostředků při uspávání panenek děvčaty. Prostředky, prvky nonverbální komunikace jsou uvedeny v tabulkách 1 a 2.

6.4 Ověřování hypotézy

S děvčaty jsem se sešla během jejich denního pobytu v mateřské škole. Nejprve proběhlo setkání se skupinou mladších děvčat a poté s děvčaty staršími. Před natáčením jsem si s nimi povídala o tom, jakými různými způsoby se nejčastěji uspávají miminka. Jak se miminka mohou oslovovat, že u uspávání můžeme sedět, ale i chodit, zpívat jim ukolébavku a houpat ho či kolébat. Také jsem jim řekla, že miminka se hladí, mazlí se s nimi, usmívá se na ně, ale můžeme se i mračit, pokud nechtějí usnout. Před uložením můžeme miminku dát pusku.

Pozorovanými prvky nonverbální komunikace při uspávání panenek/miminek byly: oslovení doprovázené gestem, chůze- posturologie, zpívání ukolébavky s dlouhodobějším očním kontaktem- pohled, houpání/kolébání, hlazení, mazlení- haptika, usmívání se na panenku- mimika, mračení- mimika, pusa- mimika a nápodoba. Zvláštním prvkem nonverbální komunikace, na který jsem se také zaměřila, je nápodoba neboli opičení. Prvek jsem před děvčaty nezmiňovala a byla jsem zvědavá, kdo a jak se po kom bude opičit, resp. napodobovat způsob uspávání.

Po rozhovoru se děvčata posadila, vzala si panenku do rukou a já jsem začala jejich prvky nonverbální komunikace zaznamenávat na videokameru. Děvčata přítomnost videokamery brala na vědomí. U mladších děvčat jsem zaznamenala ostych.

Sestavila jsem si tabulky s prvky, prostředky nonverbální komunikace. Po analýze videozáznamu jsem výskyt prvků zaznamenala pomocí čárek do předem připravených tabulek.

Tab. 1 Mladší děvčata

Prvky nonverbální komunikace	Michaela 4 roky	Alexandra 4 roky	Odeta 4 roky
Oslovení s gestem			
Chůze			
Ukolébavka s očním kontaktem			
Houpání, kolébání	/	/	/
Hlazení		/	
Mazlení			
Usmívání	/		/
Mračení			
Pusa	/	/	
Nápodoba, opičení	/		/

Tab. 2 Starší děvčata

Prvky nonverbální komunikace	Vanesa 6 let	Romana 5 let	Adéla 6 let
Oslovení	/	/	
Chůze			
Ukolébavka s očním kontaktem	/		
Houpání, kolébání	/	/	/
Hlazení	/	/	
Mazlení		/	
Usmívání	/	/	/
Mračení			
Pusa		/	
Nápodoba, opičení			/

Po vyhodnocení jsem dospěla k výsledku nižšího výskytu nonverbálních prvků u mladších děvčat. Rozdíl nebyl příliš markantní, proto bylo třeba provést test nezávislosti chí-kvadrát pro čtyřpolní tabulku. K tomuto testu bylo nutno formulovat nulovou a alternativní hypotézu. Nulová hypotéza: „Počet prvků nonverbální komunikace u mladších děvčat je stejný jako počet prvků nonverbální komunikace u starších děvčat.“ Alternativní hypotéza: „Počet prvků nonverbální komunikace je u mladších a starších děvčat rozdílný, tj. starší děvčata předškolního věku používají více nonverbálních prostředků komunikace než děvčata mladší.“ Pro test nezávislosti chí-kvadrát pro čtyřpolní tabulku je zvolená hladina významnosti 0,01 a stupeň volnosti 1 (Chráska, 2007, s. 82-83), tudíž kritická hodnota je 6,635 (Chráska, 2007, s. 248).

Nejprve si sestavíme čtyřpolní tabulku a poté podle vzorce $\chi^2 = n \cdot \frac{(ad-bc)^2}{(a+b).(a+c).(b+d).(c+d)}$ vypočítáme chí-kvadrát, který srovnáme s kritickou hodnotou uvedenou v tabulce (Chráska, 2007, s. 248) a odmítneme či přijmeme jednu z hypotéz.

	používají	nepoužívají	
mladší	10	20	30
starší	14	16	30
	24	36	60

$$\chi^2 = 60 \cdot \frac{(160 - 280)^2}{30 \cdot 24 \cdot 36 \cdot 30}$$

$$\chi^2 = 60 \cdot \frac{14\,400}{777\,600}$$

$$\chi^2 = 60 \cdot 0,0185$$

$$\chi^2 = 1,1$$

6.5 Vyvození závěrů

Po výpočtu a srovnání chí-kvadrátu s kritickou hodnotou přijímám nulovou hypotézu. Používání prvků nonverbální komunikace je u mladších děvčat předškolního věku stejný jako u děvčat starších. Jeden či dva roky nehrají, v používání nonverbální komunikace, roli. Prvek nápodoby, o který jsem se zajímala, použilo, dle tabulek 1 a 2, polovina děvčat, tzn. tři z šesti.

ZÁVĚR

V teoretické části závěrečné práce jsem se věnovala rozvoji dítěte v předškolním věku, prostředkům nonverbální komunikace a mimoslovnímu vyjadřování dítěte v předškolním věku. Informace jsem hledala v literatuře autorů zabývajících se těmito otázkami, snažila jsem se jejich názory a pojetí porovnat. Dítě se v tomto období rozvíjí po stránce psychologické i sociologické. V rozvoji a vývoji dítěte nám pomáhá pedagogika.

V návaznosti na teoretickou část je část praktická, ve které jsem zjišťovala rozvoj v používání nonverbálních prvků komunikace. Rozvoj jsem prokazovala u děvčat při hře s panenkami, konkrétně při jejich uspávání. Standardizovaným pozorováním a vyhodnocením pomocí testu nezávislosti chí-kvadrát pro čtyřpolní tabulku jsem zjistila, že u děvčat předškolního věku, rozdělených na skupinu mladších a starších, není, v používání nonverbálních prostředků komunikace, rozdíl.

I když se v průběhu předškolního věku rozvíjí u dítěte poznávací procesy, schopnosti a dovednosti, vyvíjí se proces socializace a vývoj zaznamenávají i emoce, city, používání nonverbální komunikace u děvčat rozvoj nezaznamenává. Jsem si vědoma, že jsem zkoumala pouze děvčata u jedné činnosti a otázkou do budoucna může být používání nonverbální komunikace i u chlapců. Za úvahu by také stálo, jestli dítě používá více nonverbálních prostředků doma nebo v mateřské škole. Proto je tato práce určena nejen učitelkám v mateřské škole, ale také rodičům.

Přínos závěrečné práce vidím v pochopení důležitosti nonverbální komunikace při vzájemné interakci dospělého s dospělým, ale i s dítětem a její rozvíjení u dítěte předškolního věku. Pozornost by se měla věnovat nejen slovnímu vyjadřování dítěte, rozvoji jeho řeči, ale také vyjadřování mimoslovnímu. Jak někteří autoři uvádějí, z nonverbálních prostředků komunikace získáváme více informací než ze slov.

SEZNAM LITERATURY

- BĚLINOVÁ, Ludmila. *Pedagogika předškolního věku*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1980.
- BĚLOHLÁVKOVÁ, Věra. *Jak porozumět řeči těla*. Vyd. 1. Praha: Computer Press, 2001. ISBN 80-7226-492-3.
- DAVIES, Rodney. *Jak číst obličej*. Praha: Železný, 1996. ISBN 80-2371788-X.
- DOHERTY-SNEEDON, Gwyneth. *Neverbální komunikace dětí*. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-043-7.
- DeVITO, Joseph, A. *Základy mezilidské komunikace*. Praha, 2001. ISBN 80-7169-988-8.
- DRAŽANOVÁ, Blanka. Řeč mimiky a gest. *Betyňka*, 2005, č. 6, s. 56-58
- HARTLEY, Mary. *Řeč těla v praxi*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2004. 104 s. ISBN 80-7178-844-9.
- JEŘÁBKOVÁ, Blanka. *Mateřská škola jako životní prostor I*. Brno: Masarykova univerzita, 1993. ISBN 80-210-0830-X.
- KLINDOVÁ, Luboslava a Eva RYBÁROVÁ. *Vývojová psychologie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1981.
- KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Komunikace učitelů se žáky*. Olomouc: Krajský pedagogický ústav, 1987.
- LANGMEIER, Josef a Dana KREJČÍŘOVÁ. *Vývojová psychologie*. Praha: Grada Publishing, 1998. ISBN 80-7169-195-X.
- LEWIS, David. *Tajná řeč těla*. Praha: Victoria Publishing, 1989. ISBN 80-85605-49-X.
- MAREŠ, Jiří a Jaro KŘIVOHLAVÝ. *Komunikace ve škole*. Brno: Masarykova univerzita, 1995. ISBN 80-210-1070-3.
- MATĚJČEK, Zdeněk. *Co, kdy a jak ve výchově dětí*. Vyd. 1. Praha: Portál, 1996. 144 s. Rádci pro rodiče a vychovatele. ISBN 978-80-7367-325-3.
- MERTIN, Václav a Ilona GILLERNOVÁ. *Psychologie pro učitelky mateřské školy*. Vyd. 2., rozš. a přeprac. Praha: Portál, 2010. 248 s. ISBN 978-80-7367-627-8.
- OPRAVILOVÁ, Eva. *Předškolní pedagogika I*. Vyd. 2., oprav. Liberec: Vysokoškolský podnik, 2002. 69 s. ISBN 80-7083-656-3.
- PODGÓRECKI, Józef. *Jak se lépe dorozumíme*. Vyd. 1. Ostrava: Amosium servis, 1999. ISBN 80-85498-36-7.

STRNADOVÁ, Věra. *Hádej, co říkám aneb Odezírání je nejisté umění*. Praha: Ministerstvo zdravotnictví ČR, 1998. ISSN 0323-0732.

ŠAFROVÁ, Alena. *Jak mluvíme*. Brno: Masarykova univerzita, 1994. 75 s.

TEGZE, Oldřich. *Neverbální komunikace*. Vyd. 1. Praha: Computer Press, 2003. ISBN 80-7226-429-X.

THIEL, Erhard. *Řeč lidského těla*. 1.vyd. Bratislava: Plasma Service, 1993. ISBN 80-901412-1-8.

TEYSCHL, Otakar a Zdeněk BRUNECKÝ. *Duševní vývoj a výchova dítěte*. Praha: Orbis, 1973.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-308-0.

VÁVRA, Vlastimil. *Mluvíme beze slov*. Praha: Panorama, 1990. ISBN 80-7038-128-0.

INTERNETOVÉ ZDROJE

<http://cs.wikipedia.org/wiki/Chronemika>

PŘÍLOHA 1

Nonverbální signály značící náklonnost a dominanci.

Nonverbální prvek	Náklonnost/přátelskost	Dominance
Blížkost	přiblížení, naklonění dopředu	zvětšená pozice, zabrání většího prostoru
Orientace	přímější	přímá
Pohled	častější pohledy a více vzájemných pohledů	méně pohledů, při ustavování dominance častější pohledy
Výraz obličeje	častější úsměvy	žádné úsměvy, mračení
Gesta	živější, podobná	ukazování na protějšek nebo na jeho přivlastňování
Držení těla	otevřenější, podobné	vzpřímený postoj, ruce v bok
Dotyky	častější (přiměřené)	častější sahání na protějšek
Tón hlasu	vyšší, celkově vyšší tónina	hlasitý, nižší tón, větší rozsah tóniny

Zdroj: Argyle in Doherty-Sneddon (2003, s. 28)

PŘÍLOHA 2

Výraz obličeje vyjadřuje emoce- strach (pravděpodobně z indiánek, se kterými se fotografoval).

Zdroj: vlastní fotografie

PŘÍLOHA 3

Souhlasím, aby moje dcera, byla natočena videokamerou na DVD při hře s panenkami jako příloha k praktické části bakalářské práce p. Machů na téma „Nonverbální komunikace dětí předškolního věku“.

Podpis_____

Ve Vidnavě dne 5. 3. 2012

PŘÍLOHA 4

Souhlasím, aby moje dcera Michaela Bránková, byla natočena videokamerou na DVD při hře s panenkami jako příloha k praktické části bakalářské práce p. Machů na téma „Nonverbální komunikace dětí předškolního věku“.

Podpis

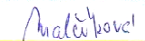
Ve Vidnavě dne 5. 3. 2012

Souhlasím, aby moje dcera Alexandra Kudláčková, byla natočena videokamerou na DVD při hře s panenkami jako příloha k praktické části bakalářské práce p. Machů na téma „Nonverbální komunikace dětí předškolního věku“.

Podpis

Ve Vidnavě dne 5. 3. 2012

Souhlasím, aby moje dcera Odeta Malčiková, byla natočena videokamerou na DVD při hře s panenkami jako příloha k praktické části bakalářské práce p. Machů na téma „Nonverbální komunikace dětí předškolního věku“.

Podpis

Ve Vidnavě dne 5. 3. 2012

Souhlasím, aby moje dcera Adéla Latináková, byla natočena videokamerou na DVD při hře s panenkami jako příloha k praktické části bakalářské práce p. Machů na téma „Nonverbální komunikace dětí předškolního věku“.

Podpis

Ve Vidnavě dne 5. 3. 2012

Souhlasím, aby moje dcera Romana Kostorková, byla natočena videokamerou na DVD při hře s panenkami jako příloha k praktické části bakalářské práce p. Machů na téma „Nonverbální komunikace dětí předškolního věku“.

Podpis

Ve Vidnavě dne 5. 3. 2012

Souhlasím, aby moje dcera Vanesa Illochová, byla natočena videokamerou na DVD při hře s panenkami jako příloha k praktické části bakalářské práce p. Machů na téma „Nonverbální komunikace dětí předškolního věku“.

Podpis

Ve Vidnavě dne 5. 3. 2012

PŘÍLOHA 5

DVD

